

ДІЯЛЬНІСТЬ НАРОДНОЇ БІБЛІОТЕКИ-ЧИТАЛЬНІ ШЕПЕТІВСЬКОГО АРХАНГЕЛО-МИХАЙЛІВСЬКОГО БРАТСТВА НАПРИКІНЦІ ХІХ ст.

У статті на основі історичних джерел і наукової літератури розглянуто становлення та розвиток народної бібліотеки-читальні Архангело-Михайлівського церковного православного братства у містечку Шепетівка Заславського повіту Волинської губернії наприкінці ХІХ ст. Встановлено основний контингент її користувачів. Розкрито шляхи поповнення бібліотечного фонду, його тематичний та кількісний склад. Визначена культурно-освітня роль братської народної бібліотеки-читальні у суспільному житті містечка Шепетівка та його околиць.

Ключові слова: Шепетівка, церковне православне братство, народна бібліотека-читальня, бібліотечний фонд, читачі.

Вагому роль у духовному та інтелектуальному розвитку населення Волині відігравали церковні православні братства, які з власної ініціативи відкривали безкоштовні загальнодоступні бібліотеки. Утім, їх бібліотечна діяльність залишається малодослідженою у вітчизняній історіографії. Ґрунтовне вивчення цієї теми дозволить ширше представити історію бібліотечної справи на Волині, а також забезпечити від забуття здобутки братчиків у налагодженні масового бібліотечного обслуговування.

Частково історія бібліотечної справи на Волині знайшла відображення в раніш опублікованих виданнях. Бібліотечне законодавство царської Росії другої половини ХІХ ст., політика самодержавства стосовно бібліотек різних типів і видів висвітлені у праці К. Абрамова «История библиотечного дела в СССР» [1]. У першому розділі монографії Л. Дубровіної та О. Онищенко «Бібліотечна справа в Україні в ХХ столітті» проаналізовані правові засади бібліотечної справи та основні тенденції розвитку бібліотек на українських землях у складі Російської імперії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. [4]. У дисертації А. Волинець «Становлення та розвиток мережі публічних бібліотек України (ХІХ – поч. ХХ ст.)» розкрито стадії виникнення та розгортання мережі загальнодоступних українських бібліотек у ХІХ – на початку ХХ ст. [3]. Вказані роботи становлять значну інформативну цінність для даного дослідження, незважаючи на те, що в них про бібліотечну діяльність церковних православних братств окресленого періоду зовсім не згадується. Коротке повідомлення про існування народної читальні при Шепетівському братстві є в статті С. Жилюка «Діяльність церковних братств в Волині (друга пол. ХІХ – поч. ХХ ст.)» [5, с.58].

Основу джерельної бази дослідження складають опубліковані на сторінках часопису «Волинские епархиальные ведомости» документи та статті Шепетівського Архангело-Михайлівського братства [2; 7; 8]. Слід наголосити, що в цьому періодичному виданні, яке почало виходити наприкінці 60-х рр. ХІХ ст., систематично з'являлися різноманітні матеріали, на підставі яких можна широко висвітлити досягнення шепетівських братчиків на бібліотечній ниві. Так, у статуті Архангело-Михайлівського братства визначалися цілі, завдання, форми і методи бібліотечної діяльності, у звіті узагальнювалися її результати. Важливу складову вивчених джерел становлять публікації самих учасників братського руху в Шепетівці. Поєднання і критичне зіставлення виявлених матеріалів дало змогу відтворити різні аспекти досліджуваної проблеми.

Мета розвідки – дати узагальнюючу, всебічну картину становлення та розвитку народної бібліотеки-читальні Шепетівського Архангело-Михайлівського церковного православного братства наприкінці XIX-ст.

Наприкінці XIX ст. на вимогу зростаючих суспільних потреб на території Російської імперії виникли універсальні загальнодоступні безкоштовні бібліотеки, які отримали назву «бібліотек-читалень для народу» або «народних читалень». Їх поширенню в містах, містечках та селах Волинської губернії сприяли й церковні православні братства. Серед волинських братських спільнот одним з перших взялося організувати широкодоступну книгозбірню братство, яке виникло 1893 р. в містечку Шепетівка Заславського повіту при місцевій Архангело-Михайлівській церкві. У своєму статуті воно визначило одним з основних своїх культурно-просвітницьких завдань – заснування безкоштовної народної бібліотеки-читальні [8, с.996]. Відкриття братської бібліотеки відбулося на початку листопада 1896 р., для неї було відведене приміщення в одній з церковних прибудов Архангело-Михайлівського храму.

Бібліотека мала свої правила користування та статут, складений на основі виданих Міністерством народної освіти 15 травня 1890 р. «Правил про безкоштовні народні читальні та порядок нагляду за ними» [6]. Завідував читальнею голова братства, парафіяльний священик Г.І. Віленський, а бібліотекаря – сільського дільничного лікаря Т.І. Горощенка – було обрано з числа членів братства. Т.І. Горощенко вів систематичний каталог, складав списки замовлень на нову літературу, займався обліком і видачею книг читачам, по-можливості перевіряв прочитане дітьми [7, с.1128]. Дружина лікаря Л.І. Горощенко, член братства, також сприяла розвитку народної читальні, даруючи їй книги. Таку ж небайдужість виявила дворянка Єлизавета Павлівна Крессова. Ці жінки разом з головою братства зробили суттєвий початковий внесок у примноження братського бібліотечного фонду. Рада братства досить скрупульозно підходила до його комплектування, адже читальня повністю утримувалася за гроші братства та церкви. Братчики спочатку ретельно переглядали покажчики та каталоги книг, схвалених для обігу в народних бібліотеках, наводили довідки про ці видання за відзивами і рецензіями у відповідних журнальних рубриках і лише після цього здійснювалися замовлення на літературу. Вже за рік такої наполегливої праці в братському фонді зібралася чимало різних за тематикою видань (див. *табл. 1*).

Таблиця 1

Структура та кількісний склад фонду народної бібліотеки-читальні Шепетівського Архангело-Михайлівського братства (станом на 17 жовтня 1897 р.)¹

№ з/п	Поділ літератури за розділами	Кількість примірників		Кількість назв	
	Релігійно-моральна	134	37 %	117	35 %
	Історична	36	10 %	34	10 %
	Географічна та етнографічна	41	11 %	40	12 %
	З природознавства, сільського господарства, медицини та гігієни	39	11 %	36	11 %
	Біографії відомих російських та зарубіжних діячів	18	5 %	16	5 %
	Кращі белетристичні твори	94	26 %	89	27 %
	Книги для інтелігенції	4	1 %	3	1 %
Всього:		366		336	

¹ Складено за: [7, с.1133]; збережено оригінальні назви розділів фонду

Як бачимо, найбільше у фонді було представлено книг на релігійно-моральну тематику, а також художніх творів, менше – з інших галузей знань. Така ситуація була типовою для усіх народних бібліотек. Це зумовлювалося численними заборонами та обмеженнями щодо формування бібліотечних фондів публічного доступу, які існували у бібліотечному законодавстві Російської імперії. Як свідчить таблиця 1, Шепетівське Архангело-Михайлівське братство, комплектуючи свою бібліотеку, прагнуло передбачити та задовольнити найвибагливіші читацькі запити і уподобання. Слід підкреслити, що на початковому етапі розвитку читальні при відносно малому за обсягом її фонді, користувачам вже пропонувався широкий вибір книжкових видань різних назв, практично була відсутня дублетна література. Тож, є всі підстави стверджувати про неформальний підхід та відповідальне ставлення шепетівських братчиків до створення своєї бібліотеки.

Крім зазначених у таблиці 1 видань, у розпорядженні користувачів були ще книги тридцять однієї назви для позакласного читання з бібліотеки школи грамоти села Климентовичі Заславського повіту. Таким чином, відвідувачі читальні Шепетівського братства могли вибирати потрібну їм літературу з понад 400 примірників творів друку.

Про великий читацький попит говорить той факт, що книжки ніколи у бібліотечній шафі не залежувалися, а майже завжди перебували в читачів [7, с.1135]. Відвідувачі книгозбірні Архангело-Михайлівського братства могли брати книжки додому або читати їх у бібліотеці в недільні та святкові дні. Потрібно зазначити, що наприкінці XIX ст. населення Шепетівки налічувало близько шести тисяч осіб [9, с.538]. Тож, потенційних читачів Шепетівська братська книгозбірня могла мати достатньо. Вже за перший рік її діяльності бібліотечними послугами в ній скористалося більше трьох сотень жителів місечка, що відносилися до різних вікових груп (див. *табл. 2*).

Таблиця 2

***Відомості про користувачів народної бібліотеки-читальні
Шепетівського Архангело-Михайлівського братства
(станом на 17 жовтня 1897 р.)¹***

Всього користувачів	За статтю		За віком		
	чоловіки	жінки	малолітні	підлітки	дорослі
308	232	76	47	102	159
	75 %	25 %	15 %	33 %	52 %

Як бачимо, до книг з бібліотечного фонду Архангело-Михайлівського братства однаково активно зверталися як діти, так і дорослі. Жінки відвідували читальню рідше, що пояснювалося низьким рівнем писемності цієї категорії читачів у зазначений період. Таким чином, шепетівські братчики, розвиваючи читацькі смаки та задовольняючи інформаційні потреби, цілком усвідомлювали важливість загальної освіти народу, пробудження його прагнення до знань.

Загалом же, статистичні показники Шепетівської братської бібліотеки вказували на низьку її книгозабезпеченість. Про це, передусім, свідчив недостатній обсяг книжкового фонду відносно кількості його читачів. На жаль, подібна ситуація простежувалася в більшості загальнодоступних бібліотечних закладах на теренах України. Оскільки ці бібліотеки обслуговували населення безкоштовно, їхні книжкові фонди були дуже бідними [4, с.13]. Значних фінансових витрат на придбання нової літератури не могло собі дозволити й Шепетівське Архангело-Михайлівське братство, адже його скарбниця поповнювалася лише

¹ Складено за: [7, с. 1134].

за рахунок членських внесків, добровільних пожертв, відсотків з накопичених капітальних сум. У 1895–1897 рр. у складі братства налічувалося всього 87 осіб [7, с.1081], котрі, власне, й старалися втілювати усі ті культурно-просвітницькі задуми, що окреслювалися в братському статуті. Хоча на закупівлю творів друку для бібліотеки-читальні у 1890-х рр. були витрачені не такі вже й малі, як на той час, кошти – близько 65 рублів [5, с.58; 7, с.1138], цього не вистачало для того, аби забезпечити усіх спраглих до знань книгою. Утім цей факт аж ніяк не применшував суспільної ваги братської книгозбірні.

Варто зауважити, що в Російській імперії фонди народних бібліотек, хоч і були невеликими, використовувалися більш інтенсивно, ніж фонди публічних бібліотек [1, с.71]. У публічних бібліотеках стягувалася подекуди дуже висока плата за користування книгами, через що вони були доступні лише для заможних прошарків суспільства. Тому безкоштовні народні бібліотеки мали суттєве просвітницьке значення, на відміну від публічних бібліотек. На користь цього твердження свідчать і виявлені у звіті Шепетівської братської громади за 1893–1897 рр. кількісні показники руху її книжкового фонду [7, с.1134]. Наприклад, за вісім місяців 1897 р., в якій здійснювалося бібліотечне обслуговування, майже до п'яти разів у середньому запитувалася кожна книга з братської читальні. З огляду на це стає зрозуміло, що бібліотечна література не залежувалася на книжкових полицях, а постійно видавалася читачам. Таким чином, фонд народної бібліотеки братства цілком виконував своє суспільне призначення.

Статистичні дані про щомісячну видачу книг з кожного підрозділу фонду Шепетівської братської читальні дозволяють не лише проаналізувати його використання за певний проміжок часу, а й з'ясувати читацькі уподобання місцевої публіки (див. *табл. 3*).

Таблиця 3

***Відомості про книговидачу у народній бібліотеці-читальні
Шепетівського Архангело-Михайлівського братства
з 4 березня по 17 жовтня 1897 р.¹***

№ з/п	Література за змістом	Кількість примірників		Кількість книговидач		Відвідувань усього
	Релігійно-моральна	134	37 %	848	46 %	1812
	Історична	36	10 %	191	10 %	
	З географії та етнографії	41	11 %	89	5 %	
	З природознавства, сільського господарства, медицини та гігієни	39	11 %	77	4 %	
	Біографічна	18	5 %	64	3 %	
	Літературно-художня	94	26 %	587	32 %	
Всього:		362		1856		

Як показано в таблиці 3, найінтенсивніше шепетівські мешканці зверталися до літератури релігійно-моральної тематики і художньої, а менше – до видань з питань природознавства, сільського господарства, медицини та гігієни, а також до біографічних творів. Очевидно, що збільшенню видачі зазначених книжок заважала обмежена кількість їхніх примірників у бібліотеці. В цілому ж, за допомогою фонду братської книгозбірні задовольнявся і зростав читацький інтерес до літературно-художніх творів, у підростаючого покоління ви-

¹ Складено за: [7, с.1134].

роблялася звичка до читання та формувалося прагнення змістовно проводити вільний час. Усе вищенаведене переконує, що народна бібліотека-читальня Архангело-Михайлівського братства, виконуючи такі важливі соціальні функції, як рекреаційну та виховну, стала справжнім центром культурного дозвілля для мешканців Шепетівки та її околиць.

Відзначимо, що братство самостійно проводило аналіз ефективності використання свого фонду [7, с.1134–1135]. Це доводить, що братчики намагалися перетворити свій заклад на повноцінний осередок поширення освіченості та духовності. Відповідно до результатів вивчення ними своєї книговидачі, відвідувачі братської бібліотеки особливо зачитувалися біографіями Христофора Колумба та Олександра Суворова, творами Миколи Гоголя і Дмитра Григоровича, а також кількома науково-популярними книжками з релігії, історії, географії, народознавства й природознавства. Аби проілюструвати наскільки дієво виявляла себе просвітницька функція Шепетівської народної читальні, доречно буде зупинитися докладніше на тій літературі з братського фонду, яка надавала допомогу у загальноосвітньому розвитку та користувалася в читачів підвищеним попитом.

До авторів, природознавчі праці яких зачитувалися в народній бібліотеці Архангело-Михайлівського братства найчастіше, належали такі російські літератори та відомі популяризатори науки, як педагог Микола Животовський, книгознавець і бібліограф Микола Рубакін, соціолог Олександр Стронін. Приміром, «Рассказы о земле и небе», які О. Стронін опублікував під псевдонімом Іванов, розходилися на теренах Російської імперії багатотисячним тиражем та неодноразово перевидавалися, викликаючи у читачів значний інтерес до природничих наук.

Відвідувачі Шепетівської братської читальні проявляли неабияку зацікавленість й до видань з інших галузей знань. Наприклад, допитливість народознавців задовольнялась цілою низкою етнографічних праць, поміж яких можна виокремити «Очерки домашней и общественной жизни евреев, их верования, богослужение, праздники, обряды, талмуд и кагал» О. Алексеева (Санкт-Петербург, 1896 р.), «Наша родина и чужие страны» В. Андреева (Київ, 1893 р.), збірник науково-популярних нарисів для дітей «Где на Руси какой народ живет и чем промышляет» М. Александрова (Санкт-Петербург, 1874 р.), а також численні брошури Ф. Пуциковича, видані в серії «Из народоведения». Як бачимо, стараннями Архангело-Михайлівського братства Шепетівська бібліотека розвивала ще й освітню функцію, виступаючи партнером школи, стаючи невід'ємною ланкою навчального процесу.

До того ж користувачі Шепетівської народної бібліотеки мали змогу займатися з останніми досягненнями в сільськогосподарському секторі, отримувати кваліфіковані рекомендації та поради щодо раціонального ведення домашнього господарства. Цьому сприяла наявність у фонді відповідного змісту публікацій, зокрема, робіт видатного російського хіміка, провідного вітчизняного бджолознавця Олександра Булєрова та українського письменника, видавця, церковного й громадського діяча Галичини Івана Наумовича. У такий спосіб Архангело-Михайлівське братство долучалося до впровадження передового виробничо-практичного досвіду. Послугуючись прикладом братчиків, місцевий люд все активніше припадав до такого джерела інформації та духовних цінностей, як книга, що, безсумнівно, сприяло еволюції соціокультурного середовища містечка.

Отже, попри недостатнє фінансування, законодавчі утиски Шепетівське Архангело-Михайлівське братство спромоглося сформувати повноцінну загальнодоступну безкоштовну бібліотеку, здатну розвивати потребу в читанні серед різних вікових категорій.

Наприкінці XIX ст. бібліотечна діяльність Архангело-Михайлівського братства мала визначальне значення для задоволення зростаючих запитів письменних

мешканців Шепетівки в книзі та знаннях. За умов малодоступності друкованих видань для більшості місцевого населення не варто недооцінювати культурне значення, суспільну і освітню користь братської бібліотеки. Читальня Архангело-Михайлівського братства надавала допомогу в самоосвіті, сприяла вдосконаленню професійного рівня, забезпечувала культурне дозвілля жителів Шепетівки та навколишніх сіл, широко популяризувала наукові знання і досягнення.

Список використаних джерел:

1. Абрамов К.И. История библиотечного дела в СССР : учеб. для библиотеч. фак. ин-тов культуры, пед. вузов и ун-тов / К.И. Абрамов. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Книга, 1980. – 352 с.
2. Виленский Г.И. Открытие Архангело-Михайловского православного братства в местечке Шепетовке Заславского уезда / Г.И. Виленский // Волин. епарх. ведомости. – 1893. – № 35, часть неофиц. – С. 991–995.
3. Волинець А.А. Становлення та розвиток мережі публічних бібліотек України (XIX – поч. XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.08 «Книгозн., бібліотекознавство, бібліографозн.» / А.А. Волинець. – К., 1998. – 17 с.
4. Дубровіна Л.А. Бібліотеки України в складі Російської імперії, стан бібліотечної справи від кінця XIX ст. до 1917 р. / Л.А. Дубровіна, О.С. Онищенко // Бібліотечна справа в Україні в XX столітті. – К., 2009. – С. 9–71.
5. Жилюк С.І. Діяльність церковних братств на Волині (друга пол. XIX – поч. XX ст.) / С.І. Жилюк // Велика Волинь : наук.-попул. краєзн. пр. – Житомир, 1994. – Т. 15. – С. 54–62.
6. О бесплатных народных библиотеках и читальнях : правила 15 мая 1890 г., указы Правительствующего сената, циркуляры, распоряжения М-ва нар. просвещения / ред. П.М. Шестаков. – М. : Тип. П.Д. Путилова, 1905. – 81 с.
7. Отчет о состоянии Шепетовского православного Архангело-Михайловского братства и библиотеки-читальни за 1893–1897 гг. // Волин. епарх. ведомости. – 1897. – № 34, часть неофиц. – С. 1077–1087 ; № 35, часть неофиц. – С. 1127–1139.
8. Устав православного Архангело-Михайловского братства в местечке Шепетовке Заславского уезда // Волин. епарх. ведомости. – 1893. – № 35, часть неофиц. – С. 995–1000.
9. Цинкаловський О.М. Стара Волинь і Волинське Полісся: краєзн. слов. – від найдавніших часів до 1914 р. : в 2 т. / О. М. Цинкаловський. – Вінніпег, 1986. – Т. 2. – 578 с. : іл. – (Інститут дослідів Волині; ч. 55).

В статтю на основі історических джерел і наукової літератури розглянуто становлення і розвиток народної бібліотеки-читальни Архангело-Михайлівського церковного православного братства в містечку Шепетовка Заславського уезда Волинської губернії в кінці XIX ст. Установлен основний контингент її користувачів. Розкриті способи поповнення бібліотечного фонду, його тематический і кількостенний склад. Определена культурно-образовательная роль братской народної бібліотеки-читальни в общественній житті містечка Шепетовка і його околицей.

Ключевые слова: Шепетовка, церковное православное братство, народная библиотека-читальня, библиотечный фонд, читатели.

There is an examination of the formation and the development of public library-reading-room of Shepetivka Archangel-Michael church orthodox fraternity in the town of Shepetivka Zaslavsky district of Volyn province at the end of XIX century based on wide range of historical sources and scientific literature. The basic contingent of its users is determined. The ways of replenishment of library fund, its subject and quantitative store are opened. There is also the determination of cultural-educational role of fraternity reading-room in social life in and around Shepetivka.

Key words: Shepetivka, church orthodox fraternity, public library-reading-room, library fund, readers.

Отримано: 06.02.2013